

DOI: 10.31866/2616-7603.2.2.2019.189527

УДК 338.483.12

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНИЙ РЕСУРС: ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ

Олександр Зараховський

Кандидат культурології; ORCID: 0000-0003-4263-7870; e-mail: zarakhovskyi@gmail.com
Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

У статті розглянуто основні категорії культурної спадщини в контексті її використання у туристичній галузі. Також, проаналізовано різні підходи вчених до класифікації культурної спадщини як туристичного ресурсу. Виділено основні ознаки, які використовуються в цих класифікаціях, а саме: рівні залучення об'єктів культурної спадщини до туристсько-екскурсійної діяльності, її роль у культурному житті соціуму, особливості її територіальної організації тощо.

Ключові слова: культурна спадщина; туризм; туристичний ресурс; класифікація; функції

Вступ

Постановка проблеми. Культурна спадщина володіє стабілізуючою властивістю у критичні моменти пошуку суспільством культурної або національної ідентичності. Традиції, звичаї, життєвий уклад суспільства виражаються в унікальній культурній спадщині, яка знаходить власне втілення в духовних традиціях, а також матеріальному – пам'ятниках попередніх епох. Елементи культурної і соціальної спадщини передаються з покоління в покоління і зберігаються протягом тривалого часу, що утворює самобутність того чи іншого народу, нації, спільноти. Культурна спадщина є необхідною складовою культурної та національної ідентичності. Як одна зі складових культури, вона концентрує в собі інтегруючий потенціал, формуючи єдину систему цінностей, зразків поведінки, створює неповторний цивілізаційний світ. Культура – це потужний механізм антропологічного впливу, спосіб адаптації індивіда до культурних потреб суспільства, а також спосіб реалізації накопиченого національного досвіду і самореалізації особистості. Дослідженню феномена культурної спадщини в розрізі культурології, географії, філософії присвячено праці багатьох вітчизняних та іноземних авторів. Попри це, бракує робіт, присвячених аналізу та систематизації понятійно-категоріального апарату культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу.

Метою дослідження є аналіз основних категорій та підходів до класифікації культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу.

Аналіз останніх досліджень

У працях вчених Н. Недовича, Л. Беляєва, В. Горбика, С. Поповича, Т. Катаргіної, В. Корнієнка висвітлено окремі теоретичні та методологічні положення використання культурної спадщини у туристсько-екскурсійній діяльності. Географічний аспект проблематики представлений у роботах О. Бейдика та Н. Фоменка.

Виклад основного матеріалу

Важливим завданням в контексті дослідження культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу є виділення її основних категорій та класифікаційних ознак. Під категоріями культурної спадщини слід розуміти найбільш фундаментальні поняття про культурні закономірності, явища, процеси та зв'язки, сутнісні властивості культури, що виділяються дослідниками, на основі яких здійснюється систематизація культурних феноменів, що вивчаються, та розроблюються методології та методи їхнього пізнання.

Серед основних категорій культурної спадщини можна виділити наступні:

- культурні об'єкти (культурні риси, артефакти, форми культурної спадщини в їх речовому та символічному виразі);
- культурні процеси (генезис об'єктів культурної спадщини, її функціонування, її комунікація);
- культурні властивості (універсальність, унікальність, локальність, типовість, технологічність культурної спадщини);
- функції культурної спадщини (соціокультурна організація і регуляція, пізнання навколишнього світу, акумуляція, селекція та трансляція соціального досвіду, обмін інформацією);
- значення культурної спадщини (культурні смисли, оцінки і оціночні критерії, герменевтика і онтологія культурної спадщини);
- цінності культурної спадщини (вітальні, матеріальні, художні, ідеологічні, моральні, релігійні, соціальні) (Белокрыс, 2010, с. 43).

Функціональною одиницею культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу є об'єкт культурної спадщини. Тому, важливим завданням в контексті її дослідження є визначення поняття «об'єкт культурної спадщини».

З філософської точки зору, з точки зору епістемології, об'єкт – це категорія, яка виражає щось, що існує в реальній дійсності (тобто незалежно від свідомості) – предмет, явище чи процес, на які спрямована предметно-практична та пізнавальна діяльність суб'єкта (спостерігача).

Користуючись дефініцією культурної спадщини Е. О. Баллера, можна визначити поняття «об'єкт культурної спадщини» як певну культурну цінність, або сукупність таких цінностей, структурну одиницю системи культурної спадщини, отриману людством від минулих епох, що критично освоюється, розвивається

і використовується в контексті конкретно-історичних задач сучасності згідно з об'єктивними критеріями суспільного прогресу.

Під об'єктом культурної спадщини також можна розуміти одиничний об'єкт всередині сукупності (певного рангу) або саму сукупність (територіально обмежену) об'єктів матеріальної нерухокої культури народів, що мають особливу історичну, художню, естетичну і наукову цінність для забезпечення соціальної спадкоємності поколінь (Самсошко, 2009, с. 13).

Більш об'ємним поняттям є «територія культурної спадщини». Це поняття (Heritage Area) стало використовуватись у багатьох документах поч. XXI ст. Воно містить особливості місцезнаходження об'єкта, його зв'язок з місцевістю (ландшафтом, середовищем) (Самсошко, 2009, с. 13).

В узькому розумінні, територія культурної спадщини – певний простір земної поверхні, зайнятий комплексом прийнятих до вивчення об'єктів культурної спадщини, що співвідносяться з певними умовами природного і техногенного середовища, які потребують (за суб'єктивною думкою дослідника або по наявним даним) режиму особливої охорони, експлуатації і управління, а також володіють раніш встановленою культурною, історичною, естетичною або науковою цінністю (Самсошко, 2009, с. 14).

Одним з видів території культурної спадщини є культурний ландшафт. Більшість вчених погоджуються з тим, що культурний ландшафт – результат спільної творчості людини і природи. Культурні ландшафти мають велике значення в організації туристично-екскурсійних маршрутів, оскільки мають велику пізнавальну цінність та атрактивність. Важливою безсумнівною ознакою культурного ландшафту є своєрідність його структури, яка завдячує своїм виникненням діяльності людини (Самсошко, 2009, с. 14).

Класифікація об'єктів культурної спадщини є досить важливою для розуміння особливостей їх використання як туристично-екскурсійного ресурсу. Існують наступні підходи до класифікації об'єктів культурної спадщини (Николаева, 2000):

- відповідно до тої сфери діяльності, з якою пов'язана та чи інша група об'єктів – спадщина наукова, технічна, художня (в т.ч. музична, літературна, архітектурна);
- відповідно до науки, для якої певний вид об'єктів спадщини є джерелом інформації – спадщина історична (в т.ч. археологічна, архівна);
- відповідно до специфічних завдань якої-небудь науки (соціологія та психологія намагаються класифікувати спадщину на основі її особистісного, суб'єктивного сприйняття – спадщина «жива» або «мертва», «пасивна» або «активна», спадщина як пам'ятник і спадщина як середовище);
- відповідно до прийнятого в пам'яткоохоронній діяльності поділу об'єктів на «рухомі-нерухомі» (основою цієї класифікації є законодавство, яке захищає об'єкти культурної спадщини).

Безумовно, справедливим є розділення культурних цінностей на рухомі та нерухомі об'єкти. До рухомих об'єктів відносяться предмети, що знаходяться в нерухомих об'єктах або виокремлені від них і здатні самі по собі представляти цінність. До нерухомих об'єктів відносяться місцевості природного, естетичного,

археологічного, історичного та іншого наукового значення; архітектурні споруди, ансамблі, що становлять наукову, меморіальну, художню та іншу культурну цінність (Михайлова, 2002, с. 37).

Відповідно до характеру використання в туристичній діяльності, об'єкти культурної спадщини можуть бути класифіковані наступним чином (Мазенкова, 2009, с. 31-32):

- об'єкти спадщини, які можуть бути використані тільки в наукових, культурно-просвітницьких та освітньо-виховних цілях (пам'ятки археології, зруйновані пам'ятки, пам'ятки монументального мистецтва, пам'ятні місця, меморіальні пам'ятники тощо);
- об'єкти, що використовуються в музейних, культурно-просвітницьких, освітньо-виховних цілях, які забезпечують їх оптимальну збереженість і доступність для екскурсійного огляду (цінні палацові, маєткові, монастирські культові будівлі і споруди, ансамблі та комплекси);
- об'єкти, що зберегли значною мірою своє функціональне призначення і можуть бути використані у сучасних умовах (адміністративні, торговельні, театральні споруди, пам'ятки житлової архітектури – міські та сільські будинки, пам'ятки промислової архітектури);
- об'єкти, що значною мірою втратили своє функціональне і історико-художнє значення: будівлі, зовнішній вигляд яких і внутрішній інтер'єр зазнали значних втрат. Заборонено влаштовувати в цих об'єктах склади, гаражі, зупинки, а також електростанції, заводи та фабрики, сховища шкідливих відходів тощо.

Важливим методологічним інструментарієм в контексті вивчення використання культурної спадщини в туристичній діяльності є її основні функції як туристично-екскурсійного ресурсу.

Науковцем А. Я. Флієром розроблена ієрархічна структура функцій культурної спадщини. Вчений розділяє ці функції за рівнями. До універсальної функції першого рівня відноситься забезпечення соціальної інтеграції людей, консолідації і ефективності їх взаємодії, накопичення, збереження і використання соціокультурного досвіду. До другого рівня відноситься функція культурної спадщини, як регулятора процесів взаємодії людей за допомогою історичної селекції, нормування та стандартизації найбільш вдалих елементів соціального досвіду та їхньої реалізації у роботі регулятивних механізмів конвенціональної властивості. А також цей рівень включає консолідацію та самоідентифікацію людей у колективі за допомогою вироблення на основі традицій спадщини спільних цілей та ідеалів їх спільного існування, групових інтересів і потреб відчуття солідарності особистості з колективом. Третій рівень пов'язаний з процесами використання культурної спадщини в інтересах культури демографічного відтворення членів суспільства, шлюбно-сімейних відносин, норм співжиття, стандартів фізичного розвитку і засобами трансляції соціального досвіду, культури пізнання і світогляду, традицій охорони здоров'я, норм відпочинку, традицій свят, звичаїв, обрядів та етикету. Наступні рівні пов'язані з диференціацією культурної спадщини. Тут виділяють спадщину духовної культури, екологічної культури, матеріальної культури, моральної, естетичної, політичної, традиційної тощо. Тобто, функції

культурної спадщини умовно можна розділити на такі основні групи: соціально-інтегративна, організаційно-регулятивна, інтегративна, пізнавально-комунікативна та рекреаційно-оціночна (Флиер & Полетаева 2008, с. 129-133).

Ю. А. Веденін виділяє наступні суспільні функції культурної спадщини, які вона виконує, будучи туристично-екскурсійним ресурсом:

- спадщина, як духовний та інтелектуальний потенціал нації, країни, що визначає її місце серед великих світових держав (видатні імена, відомі у всьому світі наукові, музичні і балетні школи тощо);
- спадщина, як основа сталого розвитку країни, що забезпечує ефективну адаптацію суспільством інновацій і перешкоджає виникненню дестабілізуючих процесів (сама недооцінка традицій і спадщини з однієї сторони і нестримне некритичне захоплення інноваціями може заважати закріпленню тих видатних досягнень, якими володіє історія країни);
- спадщина, як один з важливих і суттєвих чинників стійкості культурного ландшафту і навколишнього середовища (особливе значення охоронних історичних і природних територій, пам'яток культури та природи, традиційної культури природокористування);
- спадщина, як ресурс, що використовується у процесі соціально-економічного і соціокультурного розвитку країни (роль спадщини у розвитку туризму, особливе значення промислів);
- спадщина як основа розвитку особистості і виховання нових поколінь (особливе значення класичної освіти, краєзнавства у шкільній освіті) (Веденін, 1997, с. 4).

Найбільш розповсюджений підхід до типологізації феномена культурної спадщини є його умовне розділення на дві складові: матеріальну і духовну. Ця типологізація не є чіткою, оскільки в артефактах культури обов'язково міститься духовна компонента, а остання майже завжди виражається через речі матеріального світу (музичні інструменти, картини тощо).

Тобто, поняття культурної спадщини охоплює не тільки матеріальні об'єкти – носії цінних властивостей інформативності, експресивності і атрактивності. Культурна спадщина – це також складний комплекс знань, умінь, навичок і цінностей, що складають основу способу життя людей.

Цікавою є класифікація об'єктів культурної спадщини В. А. Квартальнова, головним критерієм якої є різні категорії туристичного потоку, тобто різні рівні залучення в життя спільнот:

- спадщина, що використовується переважно туристами (фестивалі, вистави, пам'ятки тощо);
- спадщина змішаного користування (менш значні історичні пам'ятки й музеї, театри, заповідники та інші);
- спадщина, що використовується переважно місцевим населенням (громадські споруди, культові об'єкти, кінотеатри, бібліотеки тощо) (Квартальнов, 2002, с. 70).

У межах географії культури склалося декілька підходів до класифікації культурної спадщини. Всі вони є важливими для наукового осмислення ролі та місця культурної спадщини в туристичних процесах.

Культурну спадщину можна класифікувати за окремими блоками: екологічна культура, політична культура, економічна культура, художня культура, етична культура, правова культура тощо. Кожний з цих блоків опирається на свою специфічну спадщину. Також спадщину класифікують на основі концепції територіальної організації культури і розділяють на рівні: всесвітня культурна спадщина, національна, міжрегіональна, регіональна і місцева (муніципальна) (Мазенкова, 2009, с. 33).

Ієрархічна класифікація культурної спадщини залежить від того, який підпростір культурного простору території розглядають. Для етногеосистем ієрархічна класифікація культурної спадщини буде представлена різними рівнями таксономування: а) мікросистеми культурної спадщини (культурна спадщина окремих етнічних поселень; поселень, де тривалий час проживає декілька етносів, в результаті чого виникає змішаність (гібридність) етнічних культур); б) мезосистеми культурної спадщини (культурна спадщина етносів і субетносів, що проживають на певній території); в) макросистеми культурної спадщини (вся культурна спадщина певного регіону) (Мазенкова, 2009, с. 33).

З точки зору зв'язку ландшафтної структури території з особливостями культурної спадщини остання може бути ареальною, лінійною, точковою, зональною тощо (Мазенкова, 2009, с. 33).

В основі класифікації Ю. А. Веденіна лежить уявлення про культурну спадщину, як про фундаментальну категорію, що визначає можливість формування самобутнього, стійкого і різноманітного культурно-ландшафтного простору, а також його використання в туристичній діяльності. За цією класифікацією існує три підходи до культурної спадщини: а) генетичний (спадщина, як носій історичної пам'яті, що визначає збереження самобутності національної або регіональної культури); б) екологічний (спадщина, як основа стійкого розвитку суспільства і біосфери); в) географічний (спадщина, як основа збереження культурної та природної різноманітності світу, країни, окремих регіонів, етносів, груп населення) (Мазенкова, 2009, с. 34).

Класифікація нерухомих об'єктів культурної спадщини А. А. Назарова висвітлює все різноманіття культурної спадщини, яка може використовуватися як туристично-екскурсійний ресурс:

1. Пам'ятки природи, які охоплюють геологічні та геоморфологічні (виступання порід, окремі валуни, форми рельєфу та ін.), гідрологічні й гідрогеологічні (річки, озера, струмки, мінеральні джерела), ботанічні (лісні масиви, окремі дерева), ландшафтні (лісові та болотні урочища). Тобто, природні пам'ятки складаються з фізичних та біологічних утворень, що мають універсальну цінність з точки зору естетики, або науки.

2. Пам'ятки культурно-природної спадщини: штучні форми рельєфу (кургани, вали, насипи, ями), штучні водойми, штучні насадження, акліматизовані види тварин і їх середовища існування, ґрунти.

3. Історичні населені пункти: поселення, які зберегли своє історичне середовище, зв'язок з природним оточенням, планувальну структуру. Це особливі елементи спадщини регіону, що володіють фізичною, історичною, естетичною і символічною цінностями та містять у собі великий об'єм історичної та культурної інформації.

4. Архітектурні пам'ятки – культові, воєнної архітектури, цивільної архітектури та малі форми.

5. Історичні пам'ятки або пам'ятні місця до яких відносяться місця або споруди, пов'язані з історичними подіями, життям відомих історичних діячів, а також представників літератури та мистецтва (Назаров, 2005, с. 17).

Висновки

Встановлено, що нині найбільш вагомою категорією культурної спадщини, що використовується в туристичній галузі, є «територія культурної спадщини» (Heritage Area). Саме це поняття найбільш повно відображає широкий контекст використання об'єкта культурної спадщини як туристичного ресурсу, його нерозривний взаємозв'язок з природним та соціально-історичним середовищем. З'ясовано, що найбільш принциповими ознаками, на які спираються вчені при класифікації культурної спадщини, інтегрованої в туристичну діяльність, є характер (та рівень) її використання в туризмі; функції, які вона виконує, будучи туристично-екскурсійним ресурсом; особливості її геопросторової організації.

Наголошено, що розширення теоретико-методологічних засад залучення культурної спадщини в туристсько-екскурсійну діяльність є важливою передумовою практичного її освоєння як інструменту патріотичного виховання, економічного збагачення держави та сталого розвитку туризму.

Список бібліографічних посилань

- Белокрыс, М.А. (2010). *Музыкальная жизнь г. Кяхты ("Песчаная Венеция") как феномен культурного наследия*. (Диссертация кандидата культурологии). Восточно-Сибирская государственная академия культуры и искусств, Улан-Удэ.
- Веденин, Ю.А. (1997). *Современные проблемы сохранения наследия*. В *Культурное и природное наследие в региональной политике*, Материалы Республиканской научно-практической конференции (с. 4-9). Ставрополь: Ставропольский государственный университет.
- Квартальнов, В.А. (2002). *Туризм*. Москва: Финансы и статистика.
- Мазенкова, А.А. (2009). *Культурное наследие как самоорганизующаяся система*. (Диссертация кандидата философских наук). Тюменская государственная академия культуры и искусств, Тюмень.
- Михайлова, Н.В. (2002). *Государственно-правовая охрана историко-культурного наследия России во второй половине XX века*. (Диссертация доктора юридических наук). Юридический институт МВД России, Москва.
- Назаров, А.А. (2005). *Роль и место памятника в структуре историко-культурного наследия*. (Диссертация кандидата исторических наук). Волгоградский государственный медицинский университет, Волгоград.
- Николаева, Н.В. (2000). *Систематизация объектов наследия*. В *Материальная база сферы культуры* (Вып. 1, с. 73-100). Москва.

- Самсошко, Е.А. (2009). *Проблемно-программный подход к сохранению и использованию культурного наследия в субъектах Российской Федерации*. (Диссертация кандидата географических наук). Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург.
- Флиер, А.Я., & Полетаева, М.А. (2008). *Тезаурус основных понятий культурологии*. Москва.

References

- Belokrysov, M.A. (2010). *Muzikalnaia zhizn' g. Kiyakhty ("Peschanaya Venetsiya") kak fenomen kul'nogo naslediya [The musical life of Kiyakhta ("Sandy Venice") as a phenomenon of cultural heritage]*. (PhD Dissertation). East-Siberian State Institute of Culture, Ulan-Ude [in Russian].
- Flier, A. Ya., & Poletaeva, M. A. (2008). *Tezaurus osnovnykh ponyatii kulturologii [Thesaurus of the basic concepts of cultural studies]*. Moscow [in Russian].
- Kvartalnov, V.A. (2002). *Turizm [Tourism]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- Mazenkova, A.A. (2009). *Kul'nnoe nasledie kak samoorganizuiushchaya sistema [Cultural heritage as a self-organizing system]*. (PhD Dissertation). The Tyumen State Institute of Culture, Tyumen [in Russian].
- Mikhailova, N.V. (2002). *Gosudarstvenno-pravovaya okhrana istoriko-kul'nogo naslediya Rossii vo vtoroi polovine XX veka [State and legal protection of the historical and cultural heritage of Russia in the second half of the 20th century]*. (Doctoral Dissertation). Iuridicheskii institut MVD Rossii, Moscow [in Russian].
- Nazarov, A.A. (2005). *Rol i mesto pamiatnika v strukture istoriko-kul'nogo naslediya [The role and place of the monument in the structure of historical and cultural heritage]*. (PhD Dissertation). Volgograd State Medical University, Volgograd [in Russian].
- Nikolaeva, N.V. (2000). *Sistematizatsiya obektov naslediya [Systematization of heritage sites]*. In *Materialnaya baza sfery kultury [The material base of the sphere of culture]* (Issue 1, pp. 73-100). Moscow [in Russian].
- Samsoshko, E.A. (2009). *Problemno-programmnyi podkhod k sokhraneniui i ispolzovaniui kul'nogo naslediya v subektakh Rossiiskoi Federatsii [The problem-program approach to the preservation and use of cultural heritage in the constituent entities of the Russian Federation]*. (PhD Dissertation). St. Petersburg University, St. Petersburg [in Russian].
- Vedenin, Iu.A. (1997). *Sovremennyye problemy sokhraneniia naslediya [Modern problems of heritage conservation]*. In *Kul'nnoe i prirodnoe nasledie v regionalnoi politike [Cultural and natural heritage in regional politics]*, Proceedings of the Conference Title (pp. 4-9). Stavropol: Stavropol State University [in Russian].

CULTURAL HERITAGE AS A TOURIST AND EXCURSION RESOURCE: MAIN CATEGORIES AND CLASSIFICATION FEATURES

Oleksandr Zarakhovskiy

PhD in Cultural Studies; ORCID: 0000-0003-4263-7870; e-mail: zarakhovskiy@gmail.com

Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article deals with the main categories of cultural heritage in the context of its use in the tourism industry. Also, different approaches of scientists to the classification of cultural heritage as a tourist resource are analyzed. The main features that are used in these classifications are highlighted: levels of involvement of cultural heritage objects in tourism and sightseeing activities, its role in the cultural life of the society, features of its territorial organization, etc.

Keywords: cultural heritage; tourism; tourist resource; classification; functions

